

Mikas Vaicekauskas

VIENOS MINTIES PĖDSAKAIS:
JURGIO LEBEDŽIO POŽIŪRIS
Į XVII A. ANTROS PUSĖS–XVIII A.
KATALIKIŠKĄ LIETUVIŲ LITERATŪRĄ

Negalima reikalauti iš praeities rašytojo to, ko mes dabar pageidautume. Tuo metu nebuvo mokslinio socializmo, nežinota visuomenės raidos dėsniai.

Jurgis Lebedys

Jurgis Lebedys jo mokslinio palikimo tyrinėtojų yra apibūdinamas kaip plačių filologinių interesų literatūros mokslininkas¹. Akademinės veiklos pradžioje domėjęsis įvairiais lietuvių literatūros klausimais, įvairių periodų literatūra ir jos autoriais, Lebedys vėliau savo interesų sferą pradėjo riboti. Toks vertinimas daugiausia liestų jį dominusios lietuvių literatūros chronologines ribas. Mat ilgainiui Lebedys nusprendė atsidėti tik senajai lietuvių literatūrai – iki XVIII a. pabaigos. Tačiau susiaurinęs mokslinių interesų objektą chronologiniu aspektu, jis nieku būdu nesiaurino ar nevaržė savo minties plėtotės. Mokslinio kelio pradžioje nužymėjęs pagrindines mokslinių interesų kryptis ir svarbiausias idėjas, Lebedys vietoje nestovėjo. Kai kuriais klausimais laikui einant šis bene žymiausias XX a. antrosios pusės lietuvių raštijos istorikas nuomonę keitė ir ją gilino. Dėl šios priežasties reikšmingu dalyku laikytinas jo pažiūrų raidos tyrimas. Tam tikrą tokio tyrimo bandymą norime pateikti šiame straipsnyje, laikydami, kad tolesni lituanistikos būklės sovietmečiu, taip pat Lebedžio ir kitų lietuvių kalbos, literatūros, Lietuvos istorijos tyrinėtojų nuveiktų darbų ir rankraščiais likusių veikalų,

¹ Taip apie jį atsiliepiama, pavyzdžiui: Juozas Girnius, „Jurgis Lebedys“, *Aidai*, 1970, nr. 9, p. 414–415; Juozas Girdzijauskas, Vytautas Vanagas, „Jurgis Lebedys“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, paruošė Juozas Girdzijauskas, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 3–17 (toliau šiame straipsnyje žymimas santrumpa LB, t. 1); Albinas Jovaišas, „Senosios literatūros panorama“, in: *Profesorius Jurgis Lebedys*, sudarė Juozas Girdzijauskas, (*Žymieji Tarybų Lietuvos mokslininkai*), Vilnius: Mokslas, 1983, p. 18–29; Vanda Zaborskaitė, „Meninio žodžio spalvos“, in: *Profesorius Jurgis Lebedys*, p. 29–39; str. pakartotas kn.: Vanda Zaborskaitė, *Tarp istorijos ir dabarties: Literatūra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 328–340.

sumanymų, dienoraščių ir pan. tyrinėjimai ilgainiui padės giliau, tiksliau ir išsamiau apibūdinti tos epochos lietuvių humanitarinių mokslų padėtį, paskirų mokslininkų indėlį ir kitus svarbius dalykus.

Tradiciškai visą XX a. (išskyrus kelias išimtis ir dešimtą dešimtmetį²) buvo teigiama, kad XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūra (ypač tai liečia LDK katalikišką literatūrą) yra menka, smukusi, degradavusi, reakcinga, jos kalba užteršta svetimybėmis ir pan.³ Sovietmečiu, galima šakyti, tai buvo oficiali nuomonė apie kalbamo laikotarpio literatūrą. Tyrinėjant senąją Lietuvos literatūrą, ypač XVII a. antros pusės – XVIII a. lietuviškuosius raštus, mažai ar ir visai nekalbėta apie jai būdingą stilių, apie jos turinį. Nematyti jokių požymių, jog galvojama ar ketinama aptarti toje literatūroje atsiskleidžiantį to laikotarpio žmogaus mentalitetą. Toks požiūris atsispindėjo ir Lebedžio tekstuose. Jam daugiausia rūpėjo vien literatūriniai – kaip meninio teksto – senosios lietuvių raštijos dalykai, daugiausia estetiškos

² Žr. tokias publikacijas: K. A. [i.e. Motiejus Miškinis], „Bromą atverta ing viečnastī“, *Šviesos keliai*, 1933, nr. 1, p. 26–31; Mikas Vaicekaskas, „Prieškalbė Jonui Palioniui, arba Mykolo Olševskio apologija“, *Naujasis Židinys–Aidai*, 1996, nr. 4, p. 205–209; Giedrius Subačius, „Dėl Miko Vaicekausko apologijos Mykolui Olševskiu“, *Naujasis Židinys–Aidai*, 1996, nr. 9, p. 579–580; Mikas Vaicekaskas, „Kelios pastabos apie senuosius raštus, arba vėl Olševskis“, *Knygų aidai*, 1999, nr. 2, p. 15–18; Aleksas Girdenis, „Ivadinės pastabos“, in: *1759 metų „Žiwatas“*: Faksimilinis židinys, parengė Aleksas Girdenis ir Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. vii–xiv; Juozas Karaciejus, „Dėl XVIII a. raštų kalbos“, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1998, t. 39, p. 134–139.

³ Tokia nuomonė atsispindi pagrindiniuose su senąja lietuvių raštija susijusiuose sovietiniuose ir netgi kai kuriuose posovietiniuose leidiniuose: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: *Feodalizmo epocha*, šio tomo autoriai: Leonas Gineitis [ir kt.]; redagavo Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957; *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*: Feodalizmo epocha, redagavo Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957; *Lietuvių literatūros istorija*, [t.] 1: *(iki 1940 m.)*, šio tomo autoriai: Kostas Doveika [ir kt.]; redaktorius Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1979; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, redakcinė kolegija: Juozas Žiugžda (vyriaus. redaktorius) [ir kt.], Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957; *Lietuvos TSR istorija*: Nuo seniausių laikų iki 1957 metų, redakcinė kolegija: J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius) [ir kt.], Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958; Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis, 1967; Idem, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979; Idem, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, 2 patal. ir papild. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990. Panašiai aptariamo laikotarpio literatūra vertinama ir gausiuose mokykliniuose literatūros vadovėliuose.

rašties paminklų ypatybės. Pavyzdžiui, straipsnyje apie Saliomono Slavočinskio giesmyną⁴, Lebedys pateikė vien biografinį, bibliografinį, kalbos, eilėdaros, vertimo meno, santykio su kitais giesmynais nagrinėjimą. Regis, jam mažiausia rūpėjo atskleisti ir pristatyti šito iškilaus raštijos paminklo turinį bei idėjas. Vis dėlto susipažinus ne tikta su išspausdintais, bet rankraščiuose palikusiai Lebedžio tekstais galima spėti, jog šio literatūros tyrinėtojo santykis su senąja lietuvių raštija buvo sudėtingesnis, nei matosi iš jo publikacijų. Dėl to prasminga paklausti, ar visuose Lebedžio tekstuose minėtas negatyvus požiūris į kalbamo laikotarpio literatūrą atsispindėjo, ar jis keitėsi, o jei taip, tai kokias tyrimų perspektyvas Lebedys brėžė ateičiai?

Lebedžio tekstai (moksliniai ir mokslo populiarinimo straipsniai, knygos, spausdintos ir vidinės recenzijos, paskaitos) skirstytini į du etapus, nes juose netgi plika akimi galima išžiūrėti ryškių kalbamos temos plėtotės skirtumų. Pirmajam etapui priklausytų 1947–1959 m. rašyti tekstai, antrajam – 1965–1970 m. Toliau pamėginsime aptarti būdingesnius šių grupių bruožus, suprasdami, kad tolimesni Lebedžio kūrybinio palikimo, taip pat sovietmečio lituanistikos tyrinėjimai dar gali mūsų išvadas pakoreguoti.

Vienas pirmųjų tekstų, kuriame susiduriame su XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūros vertinimu – tai „Lietuvių grožinės prozos raida (1706–1875)“, pradėtas rašyti apie 1947 m.⁵ Šito pradėto, bet toliau nebetęsto darbo pradžioje – poskyriuose apie Joną Bretkūną ir Mikalojų Daukšą⁶ – Lebedys dar neišsakė jokios tvirtesnės ar griežtesnės nuomonės apie XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą, tik

⁴ Jurgis Lebedys, „1646 metų giesmynas“, in: Saliomonas Slavočinskis, *Giesmes tikieimuy katholicam pridiarancias. 1646*: Fotografuotinis leidimas, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 7–52; str. pakartotas kn.: *LB*, t. 1, p. 121–156.

⁵ Tuo pavidalu, kuriuo išliko tekstas, saugomas Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje, F 133, b. 107 (toliau VUB RS F 133–107). Publikuojant „Lituanistikos baruose“ rankraštis datuotas kitaip: komentaruose nurodoma, jog šį darbą Lebedys pradėjęs „rašyti, baigęs universitetą“, t. y. 1937 m.; apie 1939–1940 m. jis parašęs šiam darbui įvadą, o po karo, „pradėjęs dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute“, dar kurį laiką prie jo triušęs, žr.: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, paruošė Juozas Girdzijauskas, t. 2: *Recenzijos, paskaitos, sumanymai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 294 (toliau – *LB*, t. 2).

⁶ Sumanytas darbas vadinosi „Lietuvių grožinės prozos raida (1706–1875)“. Jo buvo parašyta pratarmė, pirmos dalies pirmo skyriaus, pavadinto „Grožinės prozos pagrindai ir užuomazgos senojų tikiškinė literatūroj“, įvadas „Literatūra ir kultūrinis politinis bei socialinis lietuvių gyvenimas“ ir pirmieji du poskyriai – „J. Bretkūnas – Mažosios Lietuvos prozos pagrindėjas“ bei „M. Daukša – vertėjas menininkas“. Poskyris apie Daukšą neskelbtas.

epizodiškai užsiminė, kad į tą laikotarpį (1706–1875) „izoliuotai [...] žiūrėti negalima“⁷, kad XVII a. antroje–XVIII a. pirmoje pusėje didesnių literatūros tekstų parašyta nėra, daugiausia knygos perspausdinamos, nutolstama nuo „sveikos tradicijos“⁸, t.y. nuo liaudies kalbos, o tai padarę daug žalos XVII–XVIII a. lietuvių raštams: buvo ignoruojama savoji kalba⁹, knygų kalba „vis labiau užteršiama barbarizmais“¹⁰. Čia bene anksčiausiai susidūrus su senąja Lietuvos literatūra, ypač XVIII a., lietuviškų raštų kalba buvo apibūdinta kaip užteršta barbarizmais. Vėliau „barbarizmai“ ne vien Lebedžiui taps vienu iš keiksmazodžiams ar užkeikimo žodžiams prilygintinų neigiamų senosios lietuvių raštijos kalbos apibūdinimų.

Pagrindinis tekstas, kuriame esama medžiagos kalbamai temai ir kuris taipogi priklauso pirmajam minties plėtotės etapui – tai „Senoji lietuvių literatūra“: Vilniaus universitete skaitytų paskaitų konspektai, kurių didžioji dalis datuojama 1948–1950 m. Šias paskaitas leidžiant atskira knyga 1977 m. buvo pasinaudota ir Lebedžio studentų užrašais iš 1953–1954, 1954–1955, 1957–1958, 1960–1961 m. paskaitų kursų siekiant pilniau atspindėti fragmentiškas vietas iš Lebedžio užrašų¹¹. Mat profesorius savo paskaitas nuolat papildydavo nauja medžiaga, į jas įtraukdavo savo parašytų straipsnių medžiagą. Vis dėlto pagrindinė „Senosios lietuvių literatūros“ teksto dalis yra iš 1948–1950 m. Antrojo penkto dešimtmečio puse datuoti ir nespausdinti rankraštiniai paskaitų konspektai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje¹².

„Senosios lietuvių literatūros“ įvado poskyryje „Literatūros vertinimo principai ir kriterijai“ Lebedys išskėlė visiems laikams tinkančius principus, kaip žiūrėti į senąją lietuvių literatūrą ir kaip ją vertinti: „svarbu nustatyti jos pažintinę, etinę ir estetinę vertę. Literatūra padeda pažinti gyvenimą, jį savotiškai atspindi“¹³. Taip pat čia pabrėžiama,

⁷ Jurgis Lebedys, „Lietuvių grožinės prozos raida (1706–1875)“, in: *LB*, t. 2, p. 266.

⁸ Jurgis Lebedys, „J. Bretkūnas – Mažosios Lietuvos prozos pagrindėjas“, in: *LB*, t. 1, p. 110. Rankraščių datuojame maždaug 1947 m.

⁹ Jurgis Lebedys, „M. Daukša – vertėjas menininkas“, 1948, rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, f. 4, b. 928 (toliau LLTI F 4–928), lap. 24, 29.

¹⁰ Lebedys, Jurgis, „Lietuvių grožinės prozos raida (1706–1875)“, in: *LB*, t. 2, p. 270.

¹¹ Juozas Girdzijauskas, „Pratarmė“, in: Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 3–4.

¹² Jurgis Lebedys, [*Senosios lietuvių literatūros istorija*]: Nepanaudoti spaudai paskaitų konspektai, išrašai iš šaltinių, b.m., VUB RS F 133–1050 (a–b), 680 lap.

¹³ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, p. 6.

kad vertinant (o dabar mes jau sakytume – tiriant) senąją lietuvių literatūrą, būtina „laikytis istorinio kriterijaus. Negalima iš praeities rašytojo reikalauti to, ko mes dabar pageidautume“¹⁴. Taigi Lebedys išsikeltuose senosios lietuvių literatūros tyrimo principuose siūlo elgtis objektyviai, rekomenduoja atsižvelgti į istorines, kultūrinės ir visuomenines literatūrinio teksto parašymo aplinkybes, vienoki ar kitoki to teksto pobūdį nulėmusius veiksnius ir, dabar pasakytume, autoriaus mentalitetą. Tačiau šie tyrimo principai daugiur taip ir liko tik deklaracijos; stokojant išsamesnių sovietmečio lituanistikos tyrimų nėra lengva kol kas pasakyti, ar juos galima vadinti kokiomis nors reikšmingomis nuorodomis, išvalgesniam skaitytojui kalbėjusiomis, kad turbūt galimas ir kitoks senosios lietuvių literatūros tyrinėjimas, kitoks požiūris į ją, ypač jeigu kas nors griežčiau paisytų ar tiksliau mintais principais remtųsi.

Praktiškai visoje „Senajoje lietuvių literatūroje“ ir paskaitų konspektuose požiūris į XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą, ypač jos reprezentantę „pakrikštytą“ Mykolo Olševskio „Bromą atvertą ing viečnastį“ (1753), yra neigiamas. Neigiamas visų pirma dėl to, kad tai – religinė, katalikiška literatūra. Ji apibūdinama įvairiais tuo metu neigiamą prasmę turėjusiais žodžiais, tais sovietinio literatūros mokslo „keiksmazodžiais“, kaip antai, „feodalinės–baudžiavinės santvarkos literatūra, ginanti jos interesus, – priespaudos įrankis, ramstis“¹⁵ ir „religinė literatūra irstančiam feodalizmui palaikyti“¹⁶, „katalikiška reakcija, katalikų dvasininkijos priešiško lietuvių liaud[ies] kultūrai dokumentai“¹⁷ ir Viduramžių (tuometiniame kontekste tai – neigiamas apibūdinimas) grįžimas¹⁸, „įvairios obskurantiškos knygos“, kuriose „gąsdinama visokiais prietarais“¹⁹, ir smukusio, degradavusio turinio knygos. Jų autoriai neturėję skonio, saiko jausmo²⁰. Knygu

¹⁴ *Ibidem*, p. 8.

¹⁵ Jurgis Lebedys, *[Senosios lietuvių literatūros istorija]*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 13 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [86]).

¹⁶ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, p. 139.

¹⁷ Jurgis Lebedys, *[Senosios lietuvių literatūros istorija]*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 5, lap. 2 (iš paskaitos „Feod.–baudžiavinės respublikos smukimo period. literatūra XVII a. pab.–XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [14]).

¹⁸ *Ibidem*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 1 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [74]).

¹⁹ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, p. 139.

²⁰ Jurgis Lebedys, *[Senosios lietuvių literatūros istorija]*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 7 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [80]).

stilius – davatkinis, stačiai „barbarizmų kolekcija“²¹. Daugiausia, žinoma, XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrai kliūna už jos kalbą. Klausimas, kodėl taip buvo, nekeliamas, reiškinys ne analizuojamas, o *vertinamas*, ir jau žinoma ne teksto parašymo laiko supratimu, o dabartiniu, t. y. tuometiniu sovietiniu, požiūriu. XVII a. antros pusės–XVIII a. LDK lietuvių literatūros kalba „Senajoje lietuvių literatūroje“ pristatyta taip: menka, bloga, darchyta, smukusi, degradavusi, sugedusi, užteršta; „tai ne lietuvių kalba, o feodalinis bažnytinis žargonas“²², „barbariškiausias liet[uvių] k[albos] išniekinimas“²³. Viena prastos kalbos ir kartu literatūros priešasčių – lenkėjimas, nes „patiem autoriam lenkėjant, neturint jokių aukštesnių idealų – žemo išsilavinimo – aišku, kokia ta kalba [raštuose]!“ (pastarieji laužtiniai skliaustai – Lebedžio)²⁴. Visa XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių religinė LDK literatūra yra įvertinta vien neigiamai, todėl, kad joje, pavyzdžiui, reiškėsi „iš esmės neigiamos idėjinės ir stilistinės tendencijos: viduramžiškos scholastikos ir asketizmo sustiprėjimas [...]“²⁵. Šių knygų tikslas buvo „palaikyti smunkančią feodalinę santvarką, skiepyti paklusnumą ponams ir kunigams“²⁶, jos „nuodijo liaudies sąmonę, siaurino jos akiratį, ugdė prietaringumą“²⁷, gadino liaudies „grožio jausmą“²⁸. Smarkiausia, kas yra Lebedžio pasakyta apie XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuviškas religinės literatūros knygas – tai, kad jos „nieko gero nedavė, jos beveik nėra vertos knygos vardo“²⁹.

„Senajoje lietuvių literatūroje“, pagrindiniame pirmojo etapo Lebedžio tekste, nėra jokių požymių objektyvaus XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūros vertinimo ar tyrinėjimo. Be to, būtina nurodyti, kad šiuo laikotarpiu Lebedys apie XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą ir rašė nevienodai. Pavyzdžiui, Vlado Pupšio paskaitų konspektuose šis lietuvių literatūros istorijos laikotarpis vos paliečiamas.

²¹ *Ibidem*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 7, 8 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [80], [81]).

²² Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, p. 143.

²³ Jurgis Lebedys, *[Senosios lietuvių literatūros istorija]*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 11 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [84]).

²⁴ *Ibidem*, VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 1 (iš paskaitos „Lietuvių spaudiniai Didž. Liet. XVIII a.“; ištisinės numeracijos lap. [74]).

²⁵ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, p. 140.

²⁶ *Ibidem*, p. 142.

²⁷ *Ibidem*, p. 143.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 142.

Čia paminėtos tik kelios to laikotarpio knygos ir pateikti negausūs komentarai, pvz., neįtrauktas net Pranciškus Srubauskis³⁰. Tuo tarpu nespausdintuose senosios lietuvių literatūros konspektuose šio laikotarpio literatūra pristatoma išsamiai, kartais su detalia kūrybių analize, pavyzdžiui, taip aptariamas Šrubauskio giesmynas „Balsas širdies“³¹.

Prie „Senosios lietuvių literatūros“ kalbama tema siejasi dar keli Lebedžio tekstai, priskirtini tam pačiam etapui. Tai:

1954 m. datuota recenzija „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijai“;

1955 m. – knyga „Simonas Stanevičius“;

1956 m. – straipsnis „Konstantinas Sirvydas“;

1958 m. – straipsnis „1646 m. giesmynas“;

1959 m. – straipsnis „Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai“.

Šiuose tekstuose Lebedys nė kiek nenutolsta nuo „Senajoje lietuvių literatūroje“ išsakyto požiūrio. Čia XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūra – „tamsybiškiausia scholastika“³², „poniškosios dvarininkiškosios kultūros išraiška, feodalizmo ramstis, liaudies pavergimo įrankis“³³, smukusi³⁴; knygos – „parašytos labai darkyta kalba“³⁵, blogos kokybės³⁶, „išskyrus keletą, menkavertės, daugiau žalingos negu naudingos“³⁷; o literatūrinė kalba – pilna svetimybių³⁸, užteršta ir degradavusi³⁹, tai blogiausi žargoninės kalbos pavyzdžiai⁴⁰.

³⁰ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra (XVI–XVIII a.)*: Paskaitos, skaitytos Vilniaus universitete 1957–1958 m. I kurso lituanistams, užrašė Vl. Pupšys, Šilutė, 1972, VUB RS F 133–518, 133 lap.

³¹ Jurgis Lebedys, [*Senosios lietuvių literatūros istorija*], VUB RS F 133–1050 (a), apl. 10, lap. 1–[6] (paskaita „Pranas Srubauskis“; ištisinės numeracijos lap. [68–74]).

³² Jurgis Lebedys, „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija“, in: *LB*, t. 2, p. 22. Publikacijos komentaruose nurodyta, jog „recenzijos rankraštis nedatuotas, mašinraštis pažymėtas 1954.XII.24 data“, žr. ten pat, p. 289.

³³ Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 9.

³⁴ Jurgis Lebedys, „Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai“, in: *LB*, t. 1, p. 371. Publikacijos komentaruose nurodyta, jog straipsnio mašinraštis „pažymėtas 1959.XI.23 data“, žr. ten pat, p. 395.

³⁵ Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, p. 51.

³⁶ Jurgis Lebedys, „Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai“, p. 372.

³⁷ *Ibidem*, p. 372.

³⁸ Jurgis Lebedys, „1646 metų giesmynas“, p. 52; Idem, „Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai“, p. 372.

³⁹ Jurgis Lebedys, „Konstantinas Sirvydas“, in: *LB*, t. 1, p. 114 (publikacijos komentaruose nurodyta, jog tekstas išspausdintas „iš laikraščio „Literatūra ir menas“, 1956 m. rugsėjo 1 d., Nr. 35(513), sutikrinus pagal mašinraštį, pažymėtą 1956.VIII.27 data“, žr. ten pat, p. 393); Idem, „1646 metų giesmynas“, p. 52; Idem, „Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai“, p. 366, 372.

Po paskutinio iš šios tekstų grupės straipsnio pasirodymo (1959), kuri laiką kalbamu klausimu Lebedys, regis, nieko nepaskelbė; šios tematikos rašinių nesama nė tarp VU bei LLTI saugomų jo rankraščių.

Tam tikrų permainių pastebime antruoju periodu rašytuose veikaluose. Septinto dešimtmečio viduryje Lebedys pradėjo rinkti medžiagą studijai apie lietuvių kalbos vartojimą XVII–XVIII a., vėliau, jau po autoriaus mirties, išleistą ir pavadintą „Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime“ (1976). Šiuo savo darbu jis, kaip pats rašė 1965 m., siekė „užpildyti spragą lietuvių istoriografijoje ir bent iš dalies pakeisti bei koreguoti tradicinę neigiamą pažiūrą į XVII–XVIII a. lietuvių raštiją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išryškindamas teigiamus pradus joje“⁴¹. Čia didžiausias dėmesys turėjo būti skiriamas lietuvių kalbai XVII–XVIII a. ir svarbiausia – panaikinti „juodą dėmę“ istoriografijoje.

Pastarasis veikalas žymi nebe tokį kategorišką Lebedžio žvilgsnį į senuosius lietuviškus raštus, netgi kalba apie besiformuojantį kitokią požiūrį į XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą, nors ir čia šio laikotarpio religinė literatūra vis tiek vadinama dagradavusia⁴², jos kalba – taip pat⁴³.

Dirbdamas prie šios studijos, 1968 m. Lebedys paskelbė du tekstus, kuriuose toliau – jau viešai – po truputį vystė XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūros vertinimo kriterijus. Tai recenzija Jono Palionio knygai „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.“ ir straipsnis (parašytas kartu su Vincu Urbučiu) „Du žemaitiški XVIII a. vidurio laiškai“. Šiuose tekstuose pažymima, kad į senojo periodo literatūrinę kalbą nedera žiūrėti izoliuotai, o reikia paliesti ir bendrus dalykus, nes kitaip „gali susidaryti [...] ne visai teisingas XVI–XVII a. lietuvių literatūrinės kalbos [...] vaizdas“⁴⁴, t. y. aptartini ne vien neigiami tos kalbos bruožai, bet ir jos visuma atsižvelgiant į to meto kultūrinę ir visuomeninę situaciją. Tačiau žodžio „neigiamas“ čia dar nevengiama vartoti. Daugiau dėmesio kultūriniam–visuomeniniam kontekstui skiriama tekste apie laiškus, kurie, parašyti to meto šnekamąja („gyvąja“)

⁴⁰ Jurgis Lebedys, „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija“, p. 29.

⁴¹ Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 9.

⁴² *Ibidem*, p. 11.

⁴³ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁴ Jurgis Lebedys, „J. Palionio knyga „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.““, in: *LB*, t. 2, p. 144. Recenzijos „rankraštis pažymėtas 1968.I.7 data“, žr. *ten pat*, p. 292.

kalba, nors ir „su gausiomis svetimybėmis“⁴⁵, jau nebebusipelno negiamo vertinimo. Objektyvesnį požiūrį laiškų kalbai, nors ir su skoliniais, greičiausiai lėmė tai, kad tai buvo šnekamąja kalba parašyti tekstai, kurie nerodė ryškaus skirtumo nuo to meto literatūrinės kalbos.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais besiformuojantį naują požiūrį į XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą ir jos kalbą Lebedys labiausiai išryškino studijos „Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime“ pratarinėje, parašytoje 1970 m., bei pratarinės juodraštyje ir su ja susijusiose įvairiose pastabose, datuojamose apie ar iki 1970 m. Atsižvelgiant į kalbamą temą, šie Lebedžio tekstai laikytini visu- ma, nes, deja, svarbiausios – ir radikaliausios – mintys užfiksuotos ne „Pratarinėje“, kuri, pasak knygos sudarytojos, galbūt buvo baigta rašyti, o kituose su ja susijusiuose tekstuose.

Vis dėlto šių duomenų kol kas per maža, kad šiandien galėtume tvirtai kalbėti apie pasikeitusį požiūrį į Respublikos „saulėlydžio“ lietuviškuosius raštus. Nebaigtoji monografija byloja Lebedį susipažinus su itin gausia vertinga medžiaga, kuri jam turėjo kalbėti ne tik apie svetimybėmis užterštą raštijai vartotą kalbos atmainą, bet ir tos kalbos stiprėjimą: naujos stilistikos, žanrų įsisavinimą, rūšinę įvairovę, autorių kūrybiškumą, jų pasiekimus ir klystkelius, žodžiu, natūralią literatūrinės kalbos raidą, galbūt tam tikrą augimą ir kitus svarbius dalykus, žymėjusius apskritai kultūros sklaidą ir augimą Lietuvoje. Kadangi neturime kokių rankraštinių paliudijimų, tebėra neaišku, gal Lebedys tą besiformuojantį naują požiūrį ar bekintančias ankstesnes pažiūras į XVII a. antros pusės–XVIII a. katalikišką lietuvių literatūrą skelbė ar bandė dėstyti senosios lietuvių literatūros paskaitų kursuose, tuo laikotarpiu skaitytuose Vilniaus universitete. Mat mes kol kas duomenis apie jo paskaitas turime užfiksuotus rankraštiniuose konspektuose (penkto dešimtmečio antra pusė) ir „Senajoje lietuvių literatūroje“ (1948–1950 ir iki 1960 m. paskaitų užrašai). Spėjimą apie kaitą profesoriaus pažiūrose ženkliai sustiprintų ir nauji bendraamžių bei amžininkų, ypač Lebedžio studentų ir doktorantų, liudijimai.

Taigi kokiais duomenimis šiandien mes galėtume paremti tvirtinimą apie tam tikrą conceptualią slinktį profesoriaus pažiūrose? Pasak Lebedžio, norint panaikinti „juodą dėmę“ lietuvių literatūros istoriografijoje, pirmiausia reikia kruopščiai ištyrinėti XVII, o ypač XVIII a. literatūrą

⁴⁵ Jurgis Lebedys, Vincas Urbutis, „Du žemaitiški XVIII a. vidurio laiškai“, in: *LB*, t. 1, p. 186. Publikacijos komentaruose nurodyta, jog tekstas perspausdintas „iš leidinio „Baltistica“, Vilnius, 1968, IV(2), p. 293–306. Rankraštis ir mašinraštis nedatuoti“, žr. *ten pat*, p. 394.

ir teisingai, t.y. objektyviai, ją įvertinti. Tas pat liečia ir tos epochos literatūrinę kalbą. O tai galima padaryti tik atsižvelgiant į to meto kultūrinės–visuomenines sąlygas, kurios padėtų atsakyti į nemaža klausimų. Lyg prisimindamas kadaise išsikeltus literatūros tyrinėjimo kriterijus, čia Lebedys užrašo tokias, tam laikui itin radikalias, pastabas:

Lietuvių kalbos užteršimas slavizmais. „Aukštasis stilius“? Ar dėl nemo-kėjimo, ar norint „gražiau“, mokyčiau kalbėti? Ar tai dvikalbiškumo pasek-mė? Ar lenkiškų šaltinių – literatūros naudojimo?⁴⁶

Šiai išsikeltai problemai buvo numatomi įprastiniai sprendimo būdai, tyrinėjimo kryptys. Lebedys rašė, kad

raštų kalba priklauso nuo autorių ir visuomenės, jos įvairių sluoksnių, [...], nuo [...] kalbos vartojimo viešajame gyvenime, nuo kalbos „idealo“, kalbinio skonio, nuo raštų paskirties, „adresato“, reikalavimų, kuriuos autorius ar visuomenė kelia. Tai bendroji „atmosfera“, kuri padeda mums suprasti, ku-rią reikia turėti prieš akis, vertinant atskirą knygą ar autorių [...].⁴⁷

Tuo metu toks požiūris, tokia darbų kryptis tebebuvo produktyvi, vaisinga. Mat norint duoti apčiuopiamą, artimą buvusiam literatūrinės epochos vaizdą vis dar reikėjo surinkti kaip galima daugiau duomenų iš rankraštytųjų ir bibliotekų. Savaimė suprantama, kad su šia užduotimi Lebedys nebūtų pats vienas susidorojęs, o ir pats vienas iš tiesų nedirbo. Panašaus pobūdžio darbus tuo pat metu Knygų rūmuose vykdė bibliografų, knygotyryninkų ir literatūros istorikų grupė, vadovaujama Marcelino Ročkos, lietuvių biobibliografinio žinyno sumanytojai ir rengėjai, vadovaujami Antano Ulpio. Medžiaga apie lietuvių raštijos raidą taip pat kaupta Vilniaus universiteto, Mokslų akademijos, Respublikinėje ir kai kuriose kitose stambiosiose Lietuvos bibliotekose. Leidyklos (nemaža nuopelnų čia priklausytų „Vagai“) juo toliau juo gausiau skelbė senosios lietuvių raštijos paminklus. Atsižvelgus į šiuos pokyčius, vykusius lygia greta su Lietuvių literatūros katedros mokslinė ir pedagogine veikla, aukščiau cituotos Lebedžio mintys laikytinos ne tik tam tikromis gairėmis būsimiems senosios lietuvių literatūros tyrinėjimams, bet galbūt netgi tam tikru atkirčiu tradicija bevirstančiai oficialiai neigiamai nuomonei apie XVII a. antros pusės–XVIII a. lietuvių literatūrą. Svarbiausia vis dar buvo „ieškoti daugiau medžiagos ir užpildyti likusias spragas bei plačiau nušviesti atskirus klausimus“⁴⁸.

⁴⁶ Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, p. 19.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 17.

Mūsų vertinimu, tokia profesoriaus pozicija tebelieka įpareigojimu lietuvių literatūros mokslui. Mat kalbamu klausimu – dėl visapusiško XVII a. antros pusės–XVIII a. katalikiškos lietuvių literatūros įvertinimo – po Lebedžio padaryta labai nedaug. Dabar *visus* literatūros tekstus literatūros istorikui privalu pasverti paisant objektyvumo, mokslininkui būtina juos tyrinėti kaip *tuometinės* raštijos, literatūros reiškinius, kaip tuometinio kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo apraiškas. Taigi Lebedžio pradėti kelti klausimai apie XVII a. antros pusės–XVIII a. (katalikišką) lietuvių literatūrą, jos pobūdį ir ją nulėmusius veiksnius yra aktualūs, verti diskusijos ir tolesnės plėtotės. Šiuo požiūriu Jurgis Lebedys nepaseno.

Įteikta 2004 m. gegužės 5 d.
Parengta 2004 m. gegužės 30 d.